WIKIPEDIA

Qaraqalpaq tili

Qaraqalpaq tili — Qaraqalpaqstan Respublikasında jasawshı qaraqalpaq xalqının‘ ana tili. Qaraqalpaq tili — Qaraqalpaqstan Respublikasının‘ qorg‘awında bolıp, bul haqqında arnawlı nızam shıg‘arılg‘an. Nızamda qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasının‘ pu‘tkil aymag‘ında ma‘mleketlik til sıpatında qollanılıwına huqıq tiykarları belgilengen. Qaraqalpaq tiline ma‘mleketlik til biyliginin‘ beriliwi respublikanın‘ aymag‘ında jasawshı milletlerdin‘ ha‘m xalıqlardın‘ o‘z ana tilin qollanıwda olardın‘ konstitutsiyalıq huqıqların sheklemeydi. Bul nızam jeke adamlardın arasındag‘ı qarım-qatnasıqlardın‘, a‘skeriy bo‘limlerde, diniy ha‘m da‘stu‘riy u‘rp-a‘detlerdi belgilewde tillerdin‘ qollanılıwın qatan‘ bir ta‘rtipke salıp taslamaydı.

1989-jılı 1-dekabrde Qaraqalpaqstan Respublikası Joqarg‘ı Ken‘esinin‘ sessiyasında qaraqalpaq tiline ma‘mleketlik til biyligi berildi. Qaraqalpaqstan Respublikasının‘ ma‘mleketlik til haqqındag‘ı Nızamının‘ 1-statyasında: „Qaraqalpaq tili Qaraqalpaqstan Respublikasının‘ ma‘mleketlik tili bolip tabıladi. Qaraqalpaqstan Respublikası o‘zinin‘ aymag‘ında tilge baylanıslı barlıq ma‘selelerdi sheshiw huqıqına iye‟, — dep ko‘rsetilgen. Bul jag‘day til erkinligin, tillerdin‘ aldag‘ı waqıtları ken‘ rawajlanıwın ta‘miyinleydi.

Qaraqalpaq tili shıg‘ısı boyınsha altay tilleri semyasının‘ tu‘rkiy tiller toparına kiredi. Qaraqalpaq milletinin‘ payda bolıwı menen onın‘ tilide qa‘liplesti. Qaraqalpaq milleti yamasa qaraqalpaq ataması XIV–XVI a‘sirlerde Nog‘aylı Ordasının‘ tarqawı menen payda boldı.

Qaraqalpaq milliy tilinin‘ payda bolıwı menen a‘debiy tilinin‘ jazba turi de qa‘liplesti. A‘debiy tildin‘ jazba tu‘rinin‘ qa‘liplesiwi onın‘ ulıwma xalıqlıq awızeki so‘ylew tu‘rine tiykarlanadi. Qaraqalpaq tilinin‘ ulıwma awızeki so‘ylew tili arqa ha‘m qubla dialekt (jergilikli o‘zgeshelik) bolıp ekige bo‘linedi. Arqa dialektlik o‘zgesheliklerdi respublikamızdın‘ arqa rayonları, al qubla dialektlik o‘zgeshelikerdi To‘rtku‘l, Ellikqala, Beruniy rayonlarının‘ aymaqların qamtıydı. Qaraqalpaq a‘debiy tili usı eki o‘zgesheliktin‘ tiykarında, ko‘birek arqa dialektlik o‘zgesheliklerdi qamtıw arqalı qa‘liplesti.

Qaraqalpaq jazba tili XX a‘sirdin‘ basında-aq Orta Aziya xalıqları ushın ortaq shag‘atay jazıwı tiykarında payda boldı. Biraq bul jazba a‘debiy til jergilikli xalıqtın‘ basım ko‘psiliginin‘ sawatsız bolıwına ha‘m qaraqalpaq xalqının‘ ulıwma xalıqlıq so‘ylew tilinin barlıq jergilikli o‘zgesheliklerin o‘z ishine qamtıy alıwına baylanıslı turaqlı a‘debiy til retinde qa‘liplesken. Qaraqalpaq xalqının‘ bul eski jazba tili qaraqalpaq a‘debiy tilinin‘ eski jaziwi retinde uyreniledi. Jazba a‘debiy til dep ha‘r qanday a‘debiyatlardın‘, ko‘rkem shıg‘arma, ja‘miyetlik-siyasiy, ilimiy-texnikalıq, publitsistikalıq, oqıw qurallarının‘ ha‘m t.b. jazıw arqali iske asatugin a‘debiyatlardın‘ tiline aytiladi.

Jazba a‘debiy til tildin‘ fonetikaliq ha‘m grammatikalıq normaların qatan‘ saqlag‘an onın en‘ joqarı tu‘ri bolıp esaplanadı. A‘debiy tildin‘ jazba ha‘m awızeki so‘ylew tu‘rleri ha‘zirgi waqıtta radio ha‘m teleko‘rsetiwlerdin‘, gazeta-jurnallardın‘, ma‘mleketlik mekemelerdin‘, ma‘deniy orınlardın‘ a‘hmiyetli qatnas quralı retinde xızmet etedi. A‘sirese bul jag‘day „Qaraqalpaqstan Respublikasının‘ ma‘mleketlik tili haqqındag‘ı‟ Nızam qabıllang‘annan keyin jedel iske asırılmaqta. Sonlıqtan ha‘r bir sawatlı ha‘m ma‘deniyatlı insan a‘debiy tildin‘ qa‘dirine jetip, onın qag‘ıydaların jazıw ha‘m so‘ylewde duris ha‘m tilge bolg‘an hu‘rmetti arttıradı, so‘ylew ma‘deniyatlılıg‘ın ta‘miyinleydi.

Jazba ko‘rinisi

1928 jılg‘a deyin qaraqalpaq tilinde jazıw ushın arab a‘lipbesi qollanılg‘an. 1928 ha‘m 1940 jıllar aralıg‘ında latın grafikası qollanılg‘an, ha‘m onnan keyin kirill grafikasına o‘tilgen. O‘zbekistan Respublikasının‘ g‘arezsizliginen keyin latın grafikasına qaytıwg‘a qarar etildi ha‘m ha‘zirgi waqıtta

Qaraqalpaqstanda basqıshpa-basqısh o‘tiw a‘melge asırılmaqta. To‘mende u‘sh a‘lipbe ha‘m ha‘riplerdin‘ Xalıqaralıq fonetikalıq a‘lipbe (IPA)dag‘ı belgilewleri ko‘rsetilgen.

Latın grafikası 1930-jıllar	Kirill grafikası	Ha'zirgi latın grafikası	IPA		Latın grafikası 1930-jıllar	Kirill grafikası	Ha'zirgi latın grafikası	IPA		Latın grafikası 1930-jıllar	Kirill grafikası	Ha'zirgi latın grafikası	IPA
Aa	Аа	Aa	a		Qq	Ққ	Qq	q		Ff	Фф	Ff	f
Əə	Әә	A‘a‘	æ		Ll	Лл	Ll	l		Xx	Хх	Xx	x
Bb	Бб	Bb	b		Mm	Мм	Mm	m		Hh	Ҳҳ	Hh	h
Vv	Вв	Vv	v		Nn	Нн	Nn	n			Цц	*ts*	ʦ
Gg	Гг	Gg	g		Ꞑꞑ	Ңң	N‘n‘	ŋ		Çç	Чч	*ch*	ʧ
Ƣƣ	Ғғ	G‘g‘	ɣ		Oo	Оо	Oo	o		Şş	Шш	SHsh	ʃ
Dd	Дд	Dd	d		Ɵɵ	Өө	O‘o‘	œ			Щщ	*sh*	ʃ
Ee	Ее	Ee	e		Pp	Пп	Pp	p			Ъъ		
	Ёё	*yo*	jo		Rr	Рр	Rr	r		Ьь	Ыы	Iı	ɯ
	Жж	Jj	ʒ		Ss	Сс	Ss	s			Ьь		
Zz	Зз	Zz	z		Tt	Тт	Tt	t			Ээ	Ee	e
Ii	Ии	İi	i		Uu	Уу	Uu	u			Юю	*yu*	ju
Jj	Йй	Yy	j		Yy	Үү	U‘u‘	y			Яя	*ya*	ja
Kk	Кк	Kk	k		Ŭŭ	Ўў	Ww	w					

- Qaraqalpaq transliterator (http://www.transliteration.kpr.eu/kaa/)
